

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Adrianny Smurzyńskiej pt. *Współzależność i odrębność: relacja między poznawaniem innych i siebie w procesie mentalizacji*, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Sebastiana Kołodziejczyka (prof. UJ) i dr. hab. Arkadiusza Guta (prof. UMK)

1. Problem badawczy i struktura pracy

Zgodnie z tytułem rozprawy jej cel badawczy polega na określeniu relacji między poznawaniem siebie i innych w procesie mentalizacji. W ujęciu Autorki są to procesy jednocześnie odrębne oraz wzajemnie na siebie oddziałujące. Analiza pojęć odrębności i współzależności w odniesieniu do poznawania siebie i innych stanowi kluczowe osiągnięcie badawcze, które mgr Smurzyńska w sposób syntetyczny sformułowała w ramach „Koncepcji 2I”. Rozprawa ma charakter interdyscyplinarny, łączy metody filozoficzne i empiryczne, uwzględnia wyniki badań psychologicznych, psychiatrycznych i neurobiologicznych.

Swoje zadanie badawcze Autorka realizuje w sześciu rozdziałach. W pierwszym charakteryzuje mentalizację jako problem filozoficzny i interdyscyplinarny oraz określa założenia metodologiczne, w ramach których prowadzi rozważania. Rozdział drugi zawiera analizę procesu mentalizacji ze szczególnym uwzględnieniem podobieństw i różnic w przypisywaniu stanów umysłowych sobie i innym. W rozdziale trzecim Autorka omawia cztery najważniejsze teorie mentalizacji (teorię teorii, teorię symulacji, teorie interakcyjne, teorie modeli) wykazując, że możliwa jest ich integracja. Rozdziały czwarty i piąty zawierają rozbudowane, szczegółowe, interdyscyplinarne analizy odrębności i współzależności procesów poznawania siebie i innych. Natomiast w rozdziale szóstym, stanowiącym syntetyczne podsumowanie wcześniejszych rozważań, mgr Smurzyńska formułuje autorską koncepcję mentalizacji siebie i innych nazwaną „Koncepcja 2I” (będącą *de facto* koncepcją umysłu).

Licząca 180 stron rozprawa posiada przejrzystą, dobrze uporządkowaną strukturę; została napisana jasnym, poprawnym językiem. Bogata bibliografia obejmuje około 200 aktualnych pozycji wykorzystanych w pracy. Drobnym defektem redakcyjnym jest brak numeracji rozdziałów i podrozdziałów. Czasami Autorka w sposób przesadny posługuje się trybem pierwszoosobowym – na przykład na stronie 63 w co drugim zdaniu pojawiają się sformułowania w rodzaju: „rozpatruję” (w. 6), „uznaję” (w. 7), „zadaję pytania” (w. 8), „uznaję” (w. 9), „dostrzegam” (w. 11), „traktuję” (w. 15), „uznaję” (w. 15), „uznaję” (w. 22).

Przygotowując rozprawę doktorską Autorka równolegle publikowała wyniki swoich badań w postaci artykułów naukowych, w takich czasopismach jak „Phenomenology and the Cognitive Science”, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria”, „Avant. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej”. Problemy badawcze analizowane w pracy są ważne dla filozofii umysłu i kognitywistyki. Ich podjęcie jest w pełni uzasadnione na poziomie rozprawy doktorskiej. Na podkreślenie zasługuje fakt, że prowadząc badania mgr Smurzyńska korzystała ze wsparcia Narodowego Centrum Nauki w postaci grantu „Etiuda 7”, w ramach którego odbyła staż badawczy w Ruhr-Universität Bochum (pod kierunkiem prof. Alberta Newena).

W kolejnych sekcjach recenzji sformułuję cząstkowe oceny poszczególnych rozdziałów, zaś w zakończeniu ocenę całościową i konkluzję.

2. Zawartość i ocena rozdziału pierwszego: „Mentalizacja: problem filozoficzny i interdyscyplinarny”

Celem rozdziału pierwszego jest: (i) wykazanie, że proces poznawania siebie i innych jest zarazem filozoficzny i interdyscyplinarny, (ii) określenie ramy metodologicznej, w której możliwa byłaby integracja różnych typów danych pochodzących z filozofii i nauk empirycznych. Realizując powyższe cele Autorka dokonała prezentacji różnych sposobów łączenia filozofii z wiedzą uzyskiwaną na gruncie nauk empirycznych, które mogą polegać na: (i) poszukiwaniu zaplecza empirycznego dla przyjętej teorii filozoficznej, (ii) analizie wpływu badań empirycznych na modyfikacje teorii filozoficznych, (iii) opisanie interdyscyplinarnej zależności między określonym działem filozofii (np. filozofią umysłu) a wybraną nauką szczegółową (np. neuronauką, psychologią), (iv) porównaniu paradygmatów badawczych, w ramach których funkcjonuje debata na temat mentalizacji własnych i cudzych stanów umysłowych, (v) wykorzystaniu aktualnych praktyk i paradygmatów badawczych w

filozofii umysłu i interdyscyplinarnych badaniach nad mentalizacją. W każdym z tych podejść Autorka dostrzega elementy wartościowe, które wykorzystuje w pracy.

Wykazując, że mentalizacja jest problemem filozoficznych, mgr Smurzyńska zwraca uwagę na jego związki z klasycznym problemem psychofizycznym, problemem innych umysłów oraz postulowaną przez niektórych filozofów asymetrią poznawania siebie i innych. Przy czym Autorkę interesuje nie tyle złożenie filozoficznej deklaracji w odniesieniu do każdego z wymienionych problemów, ile wskazanie na filozoficzne założenia leżące u podstaw analizy problemu mentalizacji. Jak pisze: „Przyjęłam zatem, że: (1) istnieją umysły, bez względu na to, czy mówimy o własnym, czy o cudzym umyśle; (2) zachodzi dwustronna zależność umysłu i ciała, która oznacza, iż stany mentalne, takie jak przekonania, powiązane są z zachowaniami, a badania nad zachowaniami i stanami mózgu dostarczają nam informacji o umyśle; (3) istnieje podobieństwo między poznawaniem siebie i poznawaniem innych oraz ich wzajemny wpływ na siebie, który jest warty badania zarówno teoretycznego, jak i empirycznego; ponadto (4) badania nad podjętym przeze mnie zagadnieniem powinny uwzględniać odniesienie do empirii, poddanej następnie namysłowi filozoficznemu” (s. 32).

Pokazując, że mentalizacja jest problemem interdyscyplinarnym, mgr Smurzyńska zwraca uwagę na istnienie zaawansowanych badań empirycznych w obszarze psychologii rozwojowej, psychologii klinicznej, psychiatrii i psychoterapii (badania dotyczące deficytów mentalizacji w zaburzeniach i chorobach psychicznych), a także neurobiologii (badania nad mózgowym podłożem mentalizacji). W zakończeniu rozdziału Autorka podkreśla, że interesuje ją problem poznawania siebie i innych jako „problem filozoficzny z interdyscyplinarnym tłem” (s. 39).

Ocena: Zdaniem recenzenta Autorka w sposób trafny i dobrze uzasadniony wykazuje, że problem mentalizacji siebie i innych posiada aspekty filozoficzne i empiryczne, które zostały w miarę dokładnie opisane. Równie trafne jest zwrócenie uwagi na jego interdyscyplinarny charakter w dwóch wymiarach. Z jednej strony wiele nauk empirycznych dostarcza danych oraz teorii na temat mechanizmów i zaburzeń procesu mentalizacji (interdyscyplinarność w obrębie nauki), z drugiej zaś strony, co stanowi przedmiot szczególnego zainteresowania Autorki, wyniki interdyscyplinarnych badań empirycznych wymagają integracji z analizami filozoficznymi. Za szczególnie wartościową uważam analizę różnych modeli integracji filozofii z naukami empirycznymi w obszarze badań nad mentalizacją. Autorka w sposób krytyczny punktuje ich słabe i mocne strony wskazując zarazem, które modele i w jakim zakresie mogą okazać się przydatne w realizacji głównego celu badawczego rozprawy.

3. Zawartość i ocena rozdziału drugiego: „Czym jest mentalizacja?”

Przedmiotem analizy w rozdziale drugim jest pojęcie mentalizacji i jego odpowiedniki (wyrażane za pomocą takich terminów, jak: *teoria umysłu*, *mindreading*, *mindedness* czy *mindshaping*) funkcjonujące w dyskursie filozoficznym i kognitywistycznym. Autorka przeprowadzając interesującą analizę terminologiczno-pojęciową wykazuje, dlaczego w swojej pracy preferuje termin „mentalizacja”. „Teoria umysłu” zbyt akcentuje teoretyczny (*quasi-naukowy*) charakter przypisywania stanów umysłowych, pomijając jego aspekt doświadczeniowy. Zbyt wąskie są również pojęcia wyrażane za pomocą terminów *mindedness* i *mindshaping* – funkcjonują one w kontekście dość wąskich podejść teoretycznych i nie obejmują wielu aspektów przypisywania stanów umysłowych sobie i innym. Z kolei wadą terminu *mindreading* jest zbyt dosłowne wykorzystanie metafory „odczytywania umysłu” (rozumienie własnego i cudzych umysłów za bardzo różni się od literalnie rozumianego czytania). Za najbardziej trafny w kontekście swojej pracy Autorka uznaje termin „mentalizacja”, który w najogólniejszym znaczeniu odnosi się do „poznawania siebie i innych przez odwołanie do stanów mentalnych” (s. 44, 45).

W dalszym ciągu mgr Smurzyńska szczegółowo omawia zakres pojęcia mentalizowania podkreślając wielorakie jednostkowe (mentalizowanie siebie) i społeczne (mentalizowanie innych) aspekty tej zdolności. Wskazuje na różnorodne formy mentalizacji (m.in. refleksyjne/deliberatywne i intuicyjne/automatyczne, doświadczeniowe i interpretacyjne, bezpośrednie i pośrednie) oraz typy stanów umysłowych, do których może się ona odnosić. Jak pisze: „Mentalizacja w mojej pracy nie jest terminem przyporządkowanym do jednorodnej zdolności, ale zbiorem sposobów i procesów umożliwiających wzajemne rozumienie siebie i innych (...). Uznaję, że istnieją różne mechanizmy, które nie są rozłączne, ale wpływają na siebie nawzajem, wchodzą ze sobą w interakcje, mają odmienne funkcje, mogą działać i zaburzać się niezależnie od innych” (s. 48).

W kolejnych sekcjach Autorka skupia się na pojęciu atrybucji, ze szczególnym uwzględnieniem atrybucji stanów umysłowych, zwłaszcza zaś na ich atrybucji do osoby. W toku analiz formułuje kilka zasadniczych wniosków: (i) przypisywanie sobie stanów umysłowych wymaga zdolności do przypisywania go innym; (ii) hipoteza o asymetrii poznawania siebie i innych jest błędna – bardziej trafne jest określanie tej relacji w kategoriach odrębności i zależności; (iii) takie same stany umysłowe możemy przypisywać sobie i innym; (iv) przypisywanie sobie i innym stanów umysłowych narażone jest na rozmaite błędy poznawcze (w szczególności można się mylić przypisując stany umysłowe

samemu sobie, o czym świadczą nie tylko obserwacje kliniczne); (v) przypisywanie stanów umysłowych sobie i innym to procesy pod pewnymi względami do siebie podobne, pod innym zaś odmienne (m.in. oba mogą mieć charakter doświadczeniowy i interpretacyjny); (vi) przypisywanie stanów umysłowych sobie i innym to procesy współzależne, tj. wzajemnie na siebie wpływające.

Ocena: Analizy przedstawione w rozdziale drugim zawierają instruktywną charakterystykę terminów i pojęć wykorzystywanych w opisie poznawania siebie i innych. Autorka w sposób dobrze uzasadniony dokonuje wyboru terminologiczno-pojęciowego na rzecz „mentalizacji” rozumianej jako proces poznawania siebie i innych przez odwołanie do stanów umysłowych. Na podkreślenie zasługuje przejrzysty przegląd problemów teoretycznych i empirycznych dotyczących różnych form i rodzajów mentalizacji. Wyróżnione miejsce w rozdziale drugim zajmują: (i) krytyka ujęcia relacji między poznawaniem siebie i innych w kategoriach asymetrii, (ii) wykazanie, że adekwatne ujęcie tej relacji wykorzystuje pojęcia odrębności i współzależności, (iii) zwrócenie uwagi na możliwość wielorakich błędnych atrybucji stanów umysłowych w odniesieniu do siebie i innych.

4. Zawartość i ocena rozdziału trzeciego: „Teorie mentalizacji”

W rozdziale trzecim mgr Smurzyńska analizuje cztery sposoby i cztery teorie przypisywania stanów umysłowych sobie i innym: (i) wnioskowanie na bazie posiadanej teorii (teoria teorii - TT), (ii) symulowanie stanów umysłowych (teoria symulacji – ST), (iii) poznanie bezpośrednie (teoria interakcyjna – IT), (iv) tworzenie modeli umysłowych jednostek i grup społecznych (teoria modeli osobowych – PMT). Omawiając główne założenia wymienionych teorii Autorka skupia się na ogólnej charakterystyce przypisywania stanów umysłowych, zakładanej koncepcji umysłu oraz relacji między poznawaniem siebie i innych.

Zgodnie z TT: (i) mentalizacja jest formą wnioskowania na bazie teorii (psychologii potocznej) określającej zależność między zachowaniem a stanem umysłowym, (ii) poznawanie innych polega na przypisywaniu im stanów umysłowych na podstawie obserwacji zachowania, (iii) wnioskowanie o stanach umysłowych zachodzi w podobny sposób w wypadku poznawania innych i poznawania siebie (opiera się na tym samym schemacie inferencyjnym), (iv) wiedza o sobie jest budowana na podstawie samoobserwacji z wykorzystaniem pamięci autobiograficznej (lepsze rozumienie siebie niż innych wynika z

posiadania szerszego zbioru danych na swój temat, a nie uprzywilejowanego dostępu do siebie), (v) między poznawaniem siebie i innych zachodzi symetria, chociaż różne TT mogą w różny sposób opisywać tę relację, (vi) stany umysłowe istnieją, ale nie określa się w sposób szczegółowy ich natury.

Według ST: (i) poznawanie innych polega na symulowaniu ich stanów umysłowych (stawianiu się w sytuacji innych, odtwarzaniu, odgrywaniu lub wczuwaniu się w pozycję drugiej osoby), (ii) umysł jest narzędziem umożliwiającym przyjmowanie cudzej perspektywy, (iii) symulacja może mieć postać niskopoziomową (automatyczną i nieświadomą) lub wysokopoziomową (deliberatywną i świadomą), (iv) symulując cudze stany umysłowe najpierw przypisujemy je sobie, a dopiero potem innym (dostęp do cudzego umysłu jest zapośredniczony przez dostęp do umysłu własnego), (v) poznawanie siebie i innych są procesami odrębnymi, ale zarazem podobnymi do siebie (zależnie od podejścia: poznawanie siebie może mieć charakter bardziej bezpośredni lub opierać na symulacji swoich własnych stanów umysłowych – w pierwszym wypadku można mówić o asymetrii poznawania siebie i innych, jednak pytanie o symetrię i asymetrię nie opisuje adekwatnie relacji poznawania siebie do poznawania innych), (vi) umysł jest strukturą emergentną względem mózgu i procesów biologicznych (obejmuje niskopoziomowe i wysokopoziomowe procesy umożliwiające poznawanie siebie i innych).

Zgodnie z IT: (i) poznawanie siebie i innych ma charakter interakcyjny i aktywny, opiera się na bezpośredniej percepcji społecznej, a nie na wnioskowaniu o stanach umysłowych na podstawie posiadanych teorii, (ii) dostęp do umysłu ma charakter bezpośredni i jest osiągalny w różnych formach aktywności i interakcji (np. w działaniu i w ekspresjach ciała – gestach, ruchach, intonacji), (iii) dostęp do własnego umysłu nie różni się w znaczący sposób od dostępu do innych umysłów – w obu wypadkach mamy do czynienia z dynamicznym, interakcyjnym kształtowaniem stanów umysłowych (*mindshaping*), (iv) odwołanie do kategorii symetrii i asymetrii jest niewystarczające do opisu relacji między poznawaniem siebie i innych (poznawanie siebie i innych polega na aktywnym współuczestnictwie w interakcjach społecznych, które kształtują stany umysłowe i umożliwiają dostęp do nich).

Według PMT: (i) poznawanie siebie i innych opiera się na teorii modeli osobowych i bywa różnie rozumiane w zależności od wariantu tej teorii, (ii) należy odróżnić od siebie metody pozyskiwania informacji na temat stanów umysłowych oraz sposób organizacji tychże informacji, (iii) w zależności od sytuacji ludzie wykorzystują różne sposoby poznawania stanów umysłowych (bezpośrednia percepcja, symulacja, wnioskowanie), (iv) poznając ludzi tworzymy modele osobowe (zbiory własności poszczególnych osób lub grup),

za pomocą których porządkujemy ich cechy psychiczne i fizyczne, (v) modele osobowe przybierają postać obrazów (jawnych, dostępnych świadomości) lub schematów (niejawnych, trudnych do zwerbalizowania zdolności sensomotorycznych), (vi) poznawanie innych ma charakter stopniowy – rozpoczyna się od prostych schematów osobowych innych prowadząc do ich złożonych obrazów osobowych, (vii) przypisywanie stanów umysłowych innym może być wzbogacone modelem osobowym siebie i odwrotnie (modele siebie i innych są współzależne), (viii) poznawanie siebie i innych przebiega w analogiczny sposób i opiera się na tych samych procesach poznawczych (bezpośrednia percepcja, symulacja, wnioskowanie) – na tym samym mechanizmie tworzenia modelu osobowego, (ix) umysł jest systemem wzajemnie zintegrowanych modeli osobowych.

W przekonaniu Autorki powyższe teorie nie wykluczają się, lecz wzajemnie dopełniają – ukazują różne aspekty złożonego, wielowymiarowego zjawiska. W zakończeniu rozdziału mgr Smurzyńska przeprowadza krótką analizę porównawczą teorii mentalizacji biorąc pod uwagę trzy parametry: (i) charakterystykę przypisywania stanów umysłowych, (ii) zakładaną koncepcję umysłu oraz (iii) relację między poznawaniem siebie i innych. Autorka zwraca uwagę na potrzebę nieredukcyjnej integracji teorii mentalizacji, dzięki czemu możliwe staje się ujęcie całej złożoności relacji, jaka zachodzi między poznawaniem siebie i innych. Jak pisze: „Odwołanie się do tych czterech teorii pozwala dostrzec, że oba typy poznania są odrębne, częściowo podobne, częściowo odmienne oraz wzajemnie na siebie oddziałujące. W każdym z tych podejść przyjmuje się, że w procesie poznawania innych mamy do czynienia z odrębnymi umysłami, które potrafią też poznawać same siebie (...). Żadna z tych teorii nie daje szerokiego obrazu relacji poznawanie siebie i innych, dopiero razem pokazują wymienione jej elementy” (s. 85).

Ocena: Mocną stroną analiz przeprowadzonych w rozdziale trzecim jest syntetyczne, zorientowane wokół trzech podstawowych problemów, krytyczne przedstawienie czterech teorii mentalizacji. Na podkreślenie zasługują: duża erudycja Autorki, uwzględnienie różnych wariantów poszczególnych teorii, a także umiejętność ich krytycznej analizy z punktu widzenia głównego tematu pracy doktorskiej. Mgr Smurzyńska w trafny i przekonujący sposób pokazuje, że każda z tych teorii brana w oderwaniu od pozostałych daje niekompletny obraz mentalizacji, w szczególności zaś relacji zachodzącej między poznawaniem siebie i innych. Postulowana integracja czterech teorii, mimo że nie została przeprowadzona w sposób szczegółowy, nie ma charakteru eklektycznego. Autorka w miarę dokładnie pokazuje, w jaki sposób każda z teorii może dotyczyć innego aspektu złożonego zjawiska jakim jest mentalizacja. Nie jest to więc proste zestawienie czterech teorii, lecz ich integrująca analiza

krytyczna. Ważnym wynikiem rozdziału trzeciego jest również wykazanie, że opisywanie relacji poznawania siebie do poznawania innych w kategoriach symetrii i asymetrii jest daleko niewystarczające (wątek ten przewija się przez całą pracę).

5. Zawartość i ocena rozdziału czwartego: „Odrębność poznawania siebie i innych”

Celem rozdziału czwartego jest pokazanie, na czym polega odrębność procesów poznawania siebie i innych, mimo istnienia wielu podobieństw zachodzących między nimi. Realizując to zadanie Autorka odwołuje się do wiedzy z zakresu psychologii rozwojowej, neuropsychologii, badań psychopatologicznych oraz eksperymentu myślowego dotyczącego *self-blindness*. Na pytanie, czy w wypadku poznawania siebie i innych mamy do czynienia z jednym czy z dwoma sposobami poznawania, mgr Smurzyńska wskazuje na drugą z tych możliwości. Wychodząc od intuicji potocznych oraz badań empirycznych (nad rozwojem zdolności do mentalizacji, jej podłożem neurobiologicznym i zaburzeniami, jakim ona podlega w schizofrenii i autyzmie) wskazuje na liczne różnice między tymi procesami (jednak nie traktuje ich jako silnie asymetrycznych). Także analiza eksperymentu myślowego *self-blindness* (dotyczącego hipotetycznej osoby, która nie ma pierwszoosobowego dostępu do swoich stanów umysłowych, zaś wiedzę o nich pozyskuje wyłącznie za pomocą wnioskowania na podstawie obserwacji swoich zachowań) prowadzi do wniosku, że mentalizowanie siebie i innych są procesami odrębnymi.

W kolejnych podrozdziałach mgr Smurzyńska omawia dwie formy poznawania siebie i innych nawiązując do dwóch znanych z literatury przedmiotu sposobów przetwarzania informacji (szybkiego, automatycznego, niepodlegającego świadomej kontroli oraz powolnego, deliberatywnego, przebiegającego z udziałem świadomości). W badaniach nad mentalizacją odróżnia się detekcję (identyfikację) stanów umysłowych od dotyczących ich rozumowań (refleksji na ich temat). Innymi źródłami tego rozróżnienia są: (i) dostrzeżenie różnych form mentalizacji w procesie rozwojowym, (ii) odwołanie do odmiennych form poznawania siebie i innych w teoriach mentalizacji, (iii) pochodzące od Jamesa odróżnienie „ja podmiotowego” od „ja przedmiotowego”. Te dwa sposoby mentalizowania Autorka określa mianem „doświadczeniowego” i „interpretacyjnego”, a następnie odnosi je do poznawania siebie i innych.

Mentalizowanie interpretacyjne w odniesieniu do innych rozwija się wcześniej niż w odniesieniu do siebie i przybiera różnorodne formy – rozmyślanie o stanach umysłowych innych, dostrzegania związków między stanami umysłowymi a działaniami (wyjaśnianie i

przewidywanie zachowań) czy rozpoznawania treści i zmiany przekonań. Z kolei interpretacyjne mentalizowanie siebie polega na odniesieniu powyższych procesów poznawczych do własnych stanów umysłowych. W grę wchodzi tutaj takie formy mentalizowania konceptualnego, jak: (i) opisywanie i analiza własnych przekonań, pragnień, nadziei czy obaw, (ii) refleksja nad wpływem stanów umysłowych na zachowania, decyzje i postawy, (iii) odniesienie do przeszłych stanów umysłowych czy (iv) narracyjne rozumienie siebie.

Mentalizowanie doświadczeniowe siebie wiąże się z poczuciem sprawczości, byciem podmiotem myśli, przekonań i emocji, doznawaniem wrażeń zmysłowych czy poczuciem bólu, a także detekcją własnych stanów umysłowych. Jak pisze Autorka: „(...) doświadczeniowe poznawanie siebie jest podstawowym doświadczeniem siebie jako jednostki i podmiotu poznającego. Obejmuje zarówno poczucie sprawczości czy własności stanów mentalnych, jak i możliwość detekcji stanów mentalnych oraz integrowania doświadczeń i sytuacji. Stanowi podstawę do funkcjonowania w świecie jako jednostka. Od interpretacyjnego mentalizowania siebie odróżnia je brak odniesienia do rozumowania inferencyjnego oraz inny zakres działań obecnych w jej obszarze” (s. 103). Z kolei doświadczeniowe mentalizowanie innych wiąże się z szybkim, automatycznym, bezpośrednim (nieinferencyjnym) rozpoznawaniem stanów umysłowych innych oraz przyjmowaniem perspektywy innej osoby poprzez odzwierciedlanie jej stanów umysłowych (funkcja przypisywana neuronom lustrzanym stanowiącym neurobiologiczne podłoże tej zdolności). Nietrudno zauważyć, że doświadczeniowe mentalizowanie siebie i innych mają wiele cech wspólnych. Stanowią również bazę dla interpretacyjnych form mentalizacji.

Autorka proponuje pluralistyczną koncepcję mentalizacji zakładającej istnienie co najmniej czterech jej odmian – dwie dla poznawania siebie i dwie dla poznawania innych. Doświadczeniowe poznanie siebie i poznanie innych różnią się pod wieloma względami – zakładają inny sposób doświadczania ciała, angażują inne doznania zmysłowe, mają inne cele i służą innym zadaniom. Mniejsze różnice występują między interpretacyjnym poznawaniem siebie i innych. Jednak i w tym wypadku są one dostrzegalne – w obu wypadkach komu innemu przypisujemy stany umysłowe, inny jest cel mentalizowania, inny jest też kontekst interpretacyjnego poznania siebie i innych. Odmienność związana z przypisywaniem stanów umysłowych sobie i innym wiąże się również z umiejętnością rozróżniania perspektywy swojej i cudzej. To rozdzielenie perspektyw zachodzi zdaniem mgr Smurzyńskiej zarówno w mentalizowaniu doświadczeniowym jak interpretacyjnym. Dzięki niemu rozpoznajemy siebie jako podmiot i sprawcę, innych zaś jako odrębne jednostki. Zaburzenie rozdzielenia

perspektyw może prowadzić do zachwiania poczucia własności myśli, przypisywania sobie cudzych stanów umysłowych, nadmiernego poczuciu sprawstwa w urojeniach kontroli. Mgr Smurzyńska formułuje tezę o odrębności poznawania siebie i innych, jednak nie traktuje tych form poznania jako procesów w pełni symetrycznych ani asymetrycznych.

Ocena: Analizy przedstawione w rozdziale czwartym są cenne z uwagi na szczegółowe określenie relacji (podobieństw i różnic) między czterema wyróżnionymi rodzajami mentalizacji. Dzięki temu Autorce udało się wyjść poza uproszczony schemat polegający na opisywaniu tej relacji w kategoriach symetrii i asymetrii. Za nowatorskie, choć w pewnym zakresie wykorzystujące prace innych autorów, można uznać analizy mentalizacji doświadczeniowej i interpretacyjnej w odniesieniu do własnych i cudzych stanów umysłowych. Przeprowadzone analizy stanowią wzorcowy przykład wykorzystania wiedzy z zakresu nauk empirycznych w analizach filozoficznych, przez co mgr Smurzyńska znakomicie wpisuje się w program uprawiania filozofii umysłu w kontekście nauki. Drobne zastrzeżenia może budzić częste powtarzanie twierdzeń i argumentacji, niekoniecznie z korzyścią dla zwięzłości wywodu.

6. Zawartość i ocena rozdziału piątego: „Współzależność poznawania siebie i innych”

Przedmiotem analizy w rozdziale piątym są trzy typy relacji, w jakiej poznawanie siebie pozostaje do poznawania innych. Autorka omawia kolejno następujące relacje: (i) niezależności, (ii) zależności jednostronnej, (iii) zależności obustronnej (współzależności). Jeśli chodzi o pierwszą relację, określa ona radykalną postać odrębności wykluczającą jakąkolwiek zależność. Jest to mocna forma niezależności, która mogłaby zachodzić na przykład wtedy, gdy uszkodzenie jednego z tych procesów odbywa się bez naruszenia drugiego. Inną opcją może być przyjęcie paralelności (równoległego zachodzenia) obu procesów, ale bez wzajemnego ich połączenia. Oznaczałoby to, że zmiana lub zaburzenie zdolności poznawania siebie nie wpływa na zdolność poznawania innych i odwrotnie. W tym kontekście mgr Smurzyńska zastanawia się nad wynikami badań osób ze spektrum autyzmu i tych ze schizofrenią. Wbrew niektórym obserwacjom skłania się do poglądu, że w wypadku takich pacjentów zaburzenie jednego z procesów prowadzi także do zaburzenia drugiego.

Ciekawszą relacją, jeśli chodzi o analizę poznawania siebie i innych, jest zależność jednostronna, która zachodzi wówczas, gdy jeden z procesów jest bardziej podstawowy (ma charakter bazowy) od drugiego (będącego rozszerzeniem pierwszego) – na poziomie

rozwojowym jest on obecny wcześniej, zaś na poziomie neurobiologicznym jego uszkodzenie zaburza proces zależny (przy czym odwrotna relacja nie musi zachodzić). Za bardziej podstawową można uznawać zdolność do poznawania siebie lub zdolność do poznawania stanów umysłowych innych. O tym, którą z tych zdolności należy uznać za bardziej podstawową, powinny decydować wyniki badań empirycznych. Co więcej, problem należy rozważyć dla obu odmian mentalizacji – doświadczeniowej i interpretacyjnej. W odniesieniu do pierwszej z nich Autorka skłania się do poglądu, że mentalizowanie siebie jest podstawą mentalizowania innych, mimo że w wypadku mentalizowania interpretacyjnego zależność może być odwrotna (interpretacyjna mentalizacja innych może być podstawą interpretacyjnej mentalizacji siebie, co zdają się potwierdzać badania empiryczne). Autorka trafnie zwraca uwagę, że powyższy wniosek może okazać błędny, zwłaszcza w sytuacji, gdy „poznanie doświadczeniowe i interpretacyjne są ze sobą powiązane” (s. 125).

Zależność dwustronna polega na wzajemnym wpływie mentalizowania siebie i innych. Może ona przybierać postać sprzężenia zwrotnego – mentalizacja własnych stanów umysłowych może wpływać na mentalizację stanów umysłowych innych, ta zaś może powodować oddziaływanie zachodzące w odwrotnym kierunku (rozpoznanie własnego smutku, może spowodować bardziej efektywne rozpoznanie czyjegoś smutku, to zaś może spowodować lepsze zrozumienie smutku własnego). Istotne jest to, że oba procesy zachodzą w trakcie interakcji społecznych. Analiza społecznych interakcji jako właściwego kontekstu poznawania własnych i cudzych stanów umysłowych prowadzi Autorkę do następującego wniosku: „Opisane wyżej argumenty świadczą za przyjęciem tezy o współzależności poznawania innych i siebie – zarówno na poziomie interpretacyjnym, jak i doświadczeniowym” (s. 128). Przy czym na poziomie doświadczeniowym współzależność zagwarantowana jest przez cielesny i mózgowy aspekt poznania społecznego.

Ocena: Przeprowadzone w rozdziale piątym rozważania zawierają interesującą, pod wieloma względami nowatorską analizę relacji zależności między poznawaniem siebie i innych. Autorka trafnie wykazała, że stanowisko zakładające brak jakiegokolwiek zależności między tymi procesami jest niezgodne z wiedzą empiryczną pochodzącą z psychologii rozwojowej, neurobiologii i psychopatologii. Dane empiryczne wskazują co najmniej na istnienie zależności jednostronnej. Jednak dokładna analiza relacji zależności między różnymi rodzajami mentalizacji przeprowadzona przez mgr Smurzyńską pokazuje, że mamy tu do czynienia ze współzależnością. W końcowej części rozdziału Autorka dokonuje szczegółowej analizy relacji współzależności wykorzystując bogaty materiał empiryczny, co jest wartościowym osiągnięciem badawczym.

7. Zawartość i ocena rozdziału szóstego: „Koncepcja 2I”

Ostatni rozdział rozprawy zawiera zestawienie dotychczasowych wyników w formie koncepcji określanej przez Autorkę mianem „Koncepcji 2I”. Analiza procesu mentalizacji siebie i innych ujawnia istnienie dwóch odrębnych i współzależnych wymiarów umysłu – intrarelacyjność i interrelacyjność (stąd nazwa „2I”).

Pojęcie intrarelacyjności wskazuje na wewnętrzną złożoność umysłów, zdolność do reprezentowania w indywidualnym umyśle zarówno własnej jak też cudzej perspektywy. W pierwszym podrozdziale Autorka ilustruje powyższą tezę przykładami zaczerpniętymi z wcześniejszych rozdziałów pracy. Natomiast w drugim podrozdziale opisuje relację między współzależnością i interrelacyjnością. O ile współzależność określa wzajemne odnoszenie się procesów poznawania siebie i innych, to interrelacyjność stanowi odnoszącą się do współzależności charakterystykę umysłu. Ponieważ umysł funkcjonuje równocześnie jako jednostkowy i społeczny, niezbędne jest uwzględnienie obu tych wymiarów. Ta dwoistość (dwuwymiarowość) umysłu została przez Autorkę opisana w kategoriach odrębności i współzależności. Umysł widziany przez pryzmat procesów poznawania siebie i innych ma charakter istotnie relacyjny – mówiąc dokładniej ma charakter intrarelacyjny i interrelacyjny.

W końcowej części rozdziału szóstego mgr Smurzyńska wskazuje na współwystępowanie intrarelacyjności i interrelacyjności powtarzając tezy i argumentacje z poprzednich rozdziałów pracy. O ile wcześniej takie powtórzenia pojawiały się sporadycznie, w tym wypadku trudno doszukać się nowych treści w gąszczu twierdzeń wcześniej sformułowanych.

Na uwagę zasługuje pluralistyczne ujęcie umysłu, jakie wyłania się z całokształtu rozważań przedstawionych w pracy. Jak pisze Autorka: „Przy pluralistycznym spojrzeniu na umysł intrarelacyjność określa: podstawowe zasady funkcjonowania umysłów, modele osobowe odnoszące się do różnych osób oraz sposób wykorzystania własnego umysłu przy poznawaniu innych (...). Interrelacyjność dotyczy natomiast tego, co tworzy się w trakcie interakcji, oraz zdolności do odnoszenia siebie do innych i wnioskowania z innych na swój temat. Tak rozumiane wspólne działania nie tylko są efektem procesów umysłowych, ale również kształtują umysł poprzez zmianę sposobu ujmowania świata społecznego” (s. 152).

W ostatnim podrozdziale Autorka dokonuje rekapitulacji przyjętej strategii badawczej w odniesieniu do procesów poznawania siebie i innych oraz powtarza tezy wcześniej już wielokrotnie formułowane. Powoduje to, że ostatni rozdział rozprawy, poza funkcją

syntetyzująca dotychczasowe wyniki, niewiele wnosi do tego, co zawierają rozdziały wcześniejsze.

8. Ocena całościowa i konkluzja

Rozprawa doktorska mgr Adrianny Smurzyńskiej z powodzeniem realizuje jej główne cele badawcze. Autorka dokonuje nowatorskiej analizy relacji zachodzącej między procesami mentalizacji siebie i innych wykraczając poza dotychczasowe kategorie oraz osiągnięcia badawcze w tym obszarze problemowym.

Zdaniem recenzenta szczególnie wartościowe są następujące wyniki przedstawione w rozprawie: (i) wykazanie, że analiza relacji poznawania siebie i innych w kategoriach symetrii i asymetrii jest niewystarczająca, w związku z czym relacja ta wymaga analizy w ramach nowej siatki pojęciowej, (ii) udana próba integracji czterech teorii mentalizacji w odniesieniu do poznawania siebie i innych, (iii) szczegółowa analiza podobieństw i różnic zachodzących między mentalizacją siebie i innych, (iv) wyróżnienie wielu form mentalizacji, ze szczególnym uwzględnieniem mentalizacji doświadczeniowej i interpretacyjnej, (v) nowatorska analiza relacji, w jakiej mentalizacja siebie pozostaje do mentalizacji innych (z wykorzystaniem kategorii odrębności i współzależności), (vi) ukazanie dwuwymiarowego i relacyjnego charakteru umysłu (z uwzględnieniem aspektów intrarelacyjnego i interrelacyjnego w ramach koncepcji 2I), (vii) integracja analiz filozoficznych i wyników badań empirycznych w odniesieniu do problemu relacji między poznawaniem siebie i innych (wpisująca się w program uprawiania filozofii umysłu w kontekście nauki).

Co najmniej kilka ważnych problemów zostało w pracy omówionych w sposób nieco powierzchowny, wymagający rozszerzenia i pogłębienia. W opinii recenzenta do grupy tej należą między innymi: (i) problem błędnej atrybucji stanów umysłowych w wypadku mentalizacji doświadczeniowej, (ii) zagadnienie współzależności i odrębności poznawania siebie i innych w wypadku wielorakich zaburzeń procesu mentalizacji (interesująca byłaby propozycja roboczej typologii takich zaburzeń). W pracy brakuje również choćby zarysu dalszych perspektyw badawczych, wskazania problemów, które Autorka uważa za szczególnie ważne z punktu widzenia sformułowanych twierdzeń i hipotez. Co prawda w zakończeniu pracy mgr Smurzyńska wymienia kilka problemów, które należałoby podjąć w przyszłości, jednak wychodzą one poza główny temat rozprawy (chodzi o problemy, które wyrażają pytania: Po co nam umysły? Czy i jak umysły się zmieniają? Jak bardzo da się

wyodrębnić określone stany mentalne? Jak bardzo użyteczny w przypadku umysłu jest podział na to, co zewnętrzne, i to, co wewnętrzne? – s. 157-159).

Niezależnie od tego, z uwagi na oryginalny i pod wieloma względami nowatorski charakter rozprawy, warto rozważyć publikację jej poprawionej wersji (korekty wymagają m.in. liczne powtórzenia pojawiające się zwłaszcza w ostatnim rozdziale).

Konkluzja: Rozprawa doktorska mgr Adrianny Smurzyńskiej pt. *Współzależność i odrębność: relacja między poznawaniem innych i siebie w procesie mentalizacji* jest wartościowym osiągnięciem badawczym i jako taka spełnia wymagania stawiane przed rozprawami doktorskimi. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Robert Poczobut, prof. UwB